

RƏQS SƏNƏTİNDƏ İFADƏ VƏ TƏCƏSSÜM
FAKTORLARININ İNKİŞAFI

Tərənə MURADOVA

Rəqs haqqında mövcud araşdırmalarına demək olar ki, hər birində bu sənət-"bədənin danışan dili" adlandırılır. Onun ifadə etdiyi məzmun bədən və sima hərəkətləri ilə anlaşılır. Bu məzmun bəşəriyyətin müxtəlif dövrlərində öz ifadə tərzini, obraz və emosional təsir qüvvəsini dəyişərək müasir xoreografiya sənətinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. "Rəqs və onun anladan dil (işarələr) sistemi xoreografiyanın bütün növlərini vahid incəsənət sahəsi kimi birləşdirir. Rəqs sənətinin özünəməxsusluğu ilk növbədə əsas ideyanı, hadisələri, fikir və emosional xoreografik hərəkətlərin vasitəsilə bildirməsidir. Bu hərəkət və ifadələr sistemi zəngin və rəngarəng olmaqla milli rəqs incəsənəti ilə birbaşa bağlıdır. Bəşər cəmiyyəti, onun yaşam tərzini, mədəniyyəti, adət və ənənələri, məşğuliyyət sahələri fərqli olduğu qədər rəqsləri də müxtəlifdir. Onları birləşdirən vahid cəhət isə bütün bunları məhz plastik hərəkətlərin vasitəsilə anlatmaq və bundan zövq almaqdır". (4, s.3-4)

Məlumdur ki, rəqsdə hərəkətlər şərti xarakter daşıyır, ümumiləşdirilmiş şəkildə ifadə olunur. Bu hərəkətlər vasitəsilə rəqs sanki "oxumaq" mümkündür. Bu hərəkətlər müəyyən hadisəni əks etdirir. Göründüyü kimi xalq rəqslərinin bir çox hərəkətləri real həyatda olan müxtəlif anlayışları, hadisələri, simvolları obrazlı şəkildə təsvir edir. Onlarda insanın ətraf aləmi təsvir etmək bacarığı bünuzə verir, təbiəti müşahidə edərək onun obrazlarının plastikasını rəqsə daxil edir. Elə rəqslər var ki, orada ənənəvi simvollar tərənnüm olunur. Məsələn, qadın gözəlliyini vəsf etmək üçün gül obrazları, qürur, qüdrət obrazının simvolu kimi qartal obrazı (xüsusilə dağlıq ərazilərdə yaşayan xalqlarda) və s. rəqslərdə tərənnüm olunur. Beləliklə də, etnik rəqslərdə simvol-obrazlar təqlid-təsvir hərəkətləri ilə səciyyəyə (məsələn, "Turacı" rəqsində tətbiq olunan hərəkətlər).

Xalq rəqsinin xoreografik məzmununa üstünlük verilən cədvəllərdən birini qeyd edə bilərik. N.Kosobutskaya elmi tədqiqatında bu rəqslərin bir sıra spesifik cəhətlərini qruplaşdırmışdır: "1.Dini-mərasim; 2.Refektivlik; 3.Sinkretiklik; 4.Bifunksionallıq; 5.Anonimlik; 6.Ifadə və qeyri-ifadə vasitələrinin vəhdəti; 7.Improvizasiyalıqlıq; 8.Plastiklik musiqi üzərində üstünlüyü; 9.Kollektivlik; 10. Ənənəvilik və konservativlik; 11. Realizm". (5, s.79)

Burada qeyd olunan cəhətlərin hər biri xalq rəqslərinin təbiətinə xarakterikdir. Rəqs haqqında mövcud tədqiqatların əksəriyyətində onun mistik-dini mərasimlərlə bağlılığı qeyd edilir. İbtidai icma quruluşunun mövcud olduğu dövrdə, hətta ondan da əvvəl insanlar arasında danışmaq dilindən əvvəl ünsiyyət vasitəsi məhz əl və bədən hərəkətləri, müəyyən səslər, hərəkət tipləri mövcud olmuşdur ki, bunlar daha sonra mistik ritualın əsasını təşkil edən rəqslərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Buna misal olaraq, hələ də öz mövcudluğunu qoruyub saxlayan sufi rəqslərini göstərmək olar. "Xalq rəqs mədəniyyətinin formalaşmasına ilkin olaraq insanların mifoloji dünyagörüşü, təbiət qüvvələrinə sətayışı böyük təsir göstərmişdir. Qədim dövrdə bütün etnosların rəqsləri mistik ritual və mərasimlərlə, mövsüm bayramları və müxtəlif məişət hadisələri ilə sıx bağlı olmuşdur. Çox zaman bu rəqslər tanrıdan hər hansı bir istək, uğurlu məhsul və ya ov diləmək üçün ifa edilirdi" (5, s.79)

Xalq rəqslərinin refektivliyi ilk növbədə onların milli mənsubiyyətinin təzahürü ilə bağlıdır. Məlumdur ki, hər bir xalqın rəqsində onun milli mentaliteti, özünəməxsus dünyagörüşü, mənəvi-psixoloji dəyərləri və s. ifadə olunur. Xalq rəqsinin məhz bu cəhəti onu klassik xoreografiyadan həm fərqləndirir, həm də onun milli zəmində inkişaf etməsinə şərtləndirir.

Sinkretik cəhət xalq yaradıcılığının bütün sahələri kimi rəqslərə də məxsusdur. Rəqs sənəti özündə teatral, musiqi, pantomima, xoreografiya, təsviri sənət kimi sahələri birləşdirir. Xalq rəqsində bu sahələrin hər birinin arxaik növləri vəhdət şəkildə təcəssüm olunmuşdur. Zaman keçdikcə bu sənət sahələrinin müstəqil təşəkkülü baş versə də, onların seçiyəvi cəhətləri yenə də rəqs sənətinin xüsusiyyətləri sırasında mühüm yer tutur. Hər bir rəqs müəyyən məzmunu, sūjetə, obraza malik bir kompozisiyadır. Burada hər bir detal, plastika, musiqi, ritm, geyim, rəqs məzmunu, obrazı, inkişaf prosesi və s. əhəmiyyətlidir. Xalq rəqsinin səhnə təcəssümündə isə sadalanan məqamlar daha ciddi və peşəkar səviyyədə reallaşır. Lakin xalq rəqsinin bu mərhələsində sinkretiklik cəhəti əslində sintezlə əvəzlənmişdir. Çünki, bu rəqs hər hansı el şənliyində ifa edən insanın bu cəhətlərini özünəməxsus şəkildə, əvvəldən düşünülmədən və peşəkar hazırlıqla malik olmadan həyata keçirir. Eyni rəqs səhnə təcəssümündə isə bu sənət sahələrinin professional səviyyədə təzahürü əsas şərtidir və onları həyata keçirənlər də öz sənətinin peşəkari kimi bu prosesdə iştirak edir. Rəqs səhnə təqdimatında onun ifa səbəbindən (konsert proqramı, tədbir, bayram və s.), dolayı bu prosesdə xoreograf, rəqqas, rejissor, rəssam, geyimləri hazırlayan modelyer, vizajist, müşayiətçi ansambl və başqa işçi qrupu birgə fəaliyyət göstərir.

Xalq rəqslərinin çoxfunksionallığı da ilk növbədə onların qədimliyindən irəli gələn faktordur. Məlumdur ki, rəqslər fiziki və psixoloji təzyiği azaltmaq üçün, tibbi məqsədlərlə, eləcə də sağlamlıq və idman növlərinin formalaşmasında tətbiq olunmuşdur. Əgər klassik baletin əsas funksiyası sırf estetik faktora bağlıdırsa, xalq rəqsləri bununla yanaşı, həm də ictimai və məişət həyatın faydalı məqamlarını da özündə toplamışdır. Lakin zaman keçdikcə, xüsusilə xalq rəqsinin səhnə həyatında estetik funksiyası ön plana çıxarılmışdır.

Anonimlik xalq yaradıcılığının əsas cəhəti kimi xalq rəqslərinə də xasdır. Bu rəqslərinin yaradıcısı məlum deyil. Sadəcə onların məzmunu, obrazı rəqs sənəti hansı şərtlər altında yaranması haqqında müəyyən təsəvvür oyada bilər. Məsələn, əmək prosesi, mərasimlərlə, təbiət obrazları ilə bağlı rəqsləri göstərmək olar. Lakin bu rəqslər sırasında bir qismi hər hansı bir əlamətə, simvolyaya malik deyildir, onların yaranma prosesi daha çox anonimlik əks etdirir. Xalq rəqslərinin xoreografik məzmunu uzun illərin, əsrlərə dayanan tarixi hadisələrin, xalqa məxsus yaşam tərzinin, mənəvi dəyərlərin, adət-ənənələrin plastikası vasitəsilə ifadəsi kimi çıxış edir. Buna görə də onların yaranmasında bir

insanın iştirakını düşünmək mümkün deyildir. Bu rəqslər kütlə arasında öz bədənini musiqi və ritmin təsirində daha yaxşı idarə edə bilən, qısa desək rəqs etmək bacarığı olan insanların müxtəlif mərasimlərdə, el şənliklərində, bayramlarda öz istedadını nümayiş etdirməsi ilə zaman-zaman formalaşmış, digər insanlara da təsir göstərərək xarakterik plastik hərəkətlər toplusuna çevrilərək nəslədən-nəslə ötürülmüşdür. Bu gün xalq məhəllələrinin hansı formada yaranmasını necə təsəvvür edirik, rəqslər də həmin şərtlər altında formalaşmışdır. Əgər bu gün xalq rəqsinin səhnə təcəssümündə ona verilən quruluşun müəllifi məlumdursa da belə, o müəllif-redaktor kimi çıxış edir. Yəni, xoreografik məzmunu belli olan xalq rəqsinin səhnə redaktoru, xoreograf kimi ona yeni həyat və yeni inkişaf pilləsi təqdim etmiş olur.

Xalq rəqslərində ifadə vasitələrinin xoreografik və qeyri-xoreografik xüsusiyyəti klassik baletə nisbətən daha zəif təzahür etsə də, sūjetli rəqslərdə istifadə edilən müəyyən vasitələr (silah, bəzək və ya məişət əşyası və s.) bu cəhətin mövcudluğunu göstərir. Lakin xalq rəqsinin səhnə təcəssümü onun bu cəhətinin qabarmasına şərait yaratmışdır. Müəyyən kompozisiyalıq daxilində ifa edilən rəqslər zamanı xoreograf və baletmeysterlər sūjetin tələb etdiyi vizual ifadə vasitələri kimi, müəyyən əşyalarla yanaşı, hətta təbiət hadisələrinin təsvirini verməyə çalışmışlar. Bu baxımdan Ə.Abdullayevin quruluş verdiyi "Neftçilər" rəqs-kompozisiyasında dəniz dalğalarının təsvirini yaradan səhnəni qeyd etmək olar. Xalq rəqslərində müəyyən heyvan və quşun hərəkətinə imitasiya edən elementləri də bu sıraya daxil etmək olar. Məsələn, "Turacı" rəqsində quşun qanadlarını müxtəlif şəkildə hərəkət etdirməsi rəqqasə tərəfindən imitasiya edilərək onun obrazını yaratmağa təkan vermişdir.

Xalq yaradıcılığına xas olan daha bir cəhət, improvizasiyalıq xalq rəqslərində parlaq təzahür edilir. Improvizasiyalıq bu və ya başqa şəkildə demək olar ki, bütün incəsənət sahələrinə xarakterikdir. Burada həm yaradıcı, həm də ifa prosesində meydana gələn improvizasiya məqamından söhbət gedir. Geniş mənada bu cəhət həm xalq, həm də klassik rəqsə də təzahür edir. Eyni baletin müxtəlif xoreografik təzahürü quruluşu zamanı hər dəfə yeni variantların meydana gəlməsi buna misal ola bilər. Lakin xalq rəqsində improvizasiya həm yaradıcı, həm də ifa prosesində reallaşır. Belə ki, xalq rəqsinə xas olan ənənəvi elementlərin müxtəlif təşkil, ornament və bəzəklərlə yenilənməsi və s. improvizasiya cəhəti kimi qiymətləndirilir. Zamanla bu əlavələrin bir qismi unudulur, bir qismi isə kanonlaşaraq əbədləşir.

ƏDƏBİYYAT

1. Almaszadə Q.H. Azərbaycan xalq rəqsləri (metodik vəsait). B.: "Birləşmiş nəşriyyat", 1959, 150 c.
2. Həsənov K.N. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: İşıq, 1983, 60 s.
3. Abdullayeva E. Ə. Əlibaba Abdullayev. B.: Nurlan, 2015, 263 s.
4. Уральская В.И. Рождение танца. М.: Советская Россия, 1982, 144 с.
5. Кособуцкая Н.Ю. Актуализация культурного наследия в пространстве народной сценической хореографии. Диссертация на соиск.уч. степ. канд. культурологии. Челябинск, 2018, 159 с.

Təqdim olunan məqalə xoreoqrafiya sənətinin mühüm sahələrindən biri olan milli rəqslərin səhnə təcəssümünün öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Məqalədə milli rəqs sənətinin səhnə təcəssümü ilə bağlı bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir. Müəllif milli rəqslərin səhnə təcəssümündə ifadə və təcəssüm faktorlarının işlənməsi məsələsinə toxunaraq, problemin araşdırılmasını bu sənətin inkişafında mühüm təkan rolunu oynadığını qeyd etmişdir.

Açar sözlər: milli, rəqs, obraz, simvol, sinkterik, reflektiv, anonim

Представленная статья посвящена изучению сценария национального танца, одной из важнейших областей хореографии. В статье разъясняется ряд вопросов, связанных с сценарным искусством национального танцевального искусства. Говоря о проблеме выражения национальных танцев в выражении сцены и развитии воплощение факторов, автор отметил, что исследование проблемы сыграло важную роль в развитии этого искусства.

Ключевые слова: национальный, танец, образ, символ, синхронный, отражающий, анонимный

The presented article is dedicated to the study of the scene embodiment of national dances, one of the most important areas of choreography art . The article clarifies a number of issues related to the scene embodiment of the national dance art. The author develops expression and embodiment of the expression of national dances in the scene he noted that the investigation of the problem played he has played a role an important boost in the development of this art.

Key words: national, dance, type, symbol, synthetic, reflective, anonymous